

Nowruz baýramynyň halky we ylmy nukdaýnazardan çözüdi

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Nowruz baýramynyň halky we ylmy nukdaýnazardan çözüdi NEVRUZ
BAYRAMININ HALKBİLİMSEL ÇÖZÜLMESİ

Bilindiği gibi, bayramlar, kökenlerini grup hayatından alan kollektif bir olgu olarak (Stoeltje 1986:239) takvime bağlı günlerde topluluk tarafından paylaşılan ve grup kimliğinin dışavurulduğu çok amaçlı yahut çok işlevli ve karmaşık yapılara sahip davranış kalıplarını içeren kültürel formlardır. Bu özellikleriyle de bayramlar, bir toplumun ulusal kimliğini oluşturmada ve pekiştirerek sürdürmede kullandığı güç kaynaklarının başında yer almaktadır. Bu bağlamda, Türk kültüründe Yengi Kün, Yenigün, Ergenekün (Tural 1995:11), Ulustın Ulığ Küni (Eker 1993), gibi adların yanısıra mahallî söyleyişlerle Nawrez, Navrez, Nawroz, Neürüz, Nervüz, Nooruz, Navrız, Novrûz, Noruz, Noyruz (Çay 1988), şeklinde adlandırılan Nevruz bayramı da bunlardan birisidir.

En geniş anlamı ve sınırlarıyla, Türkiye'nin dört bir köşesinde yüzyıllardan beri kutlanılan Nevruz Bayramı (Çay 1988), Başkurtistan da (Süleymanov 1995), Tataristan da (Çay 1988), Karaçay-Malkarlar da (Şamanov 1995), Kırım da (Çay 1988), Özbekistan da (Şahislâm 1995), Makedonya da (Çay 1988), Doğu Türkistan da (Rahman 1995), Çuvaşistan da (Çay 1988), kısaca Adriyatik'ten Çin Denizine varıncaya dek Türk Dünyasının dört bir yanında kutlanmaktadır.. Peki Nevruz'u Türk dünyasında ve komşu kültürlerde bu denli önemli ve yaygın kılan özellikler nelerdir ve bir halkbilimci olarak bunları nasıl izah edebiliriz?

Bu soruyu cevaplamadan önce, Nevruz Bayramı'nın takvime bağlı olduğu 21 Mart tarihinin Kuzey yarım kürede iklim ve ona dayalı olarak gelişen kültürel genel özelliklerine kısaca değinmekte fayda vardır.

Öncelikle tespit etmemiz gereken bir husus, günle gecenin birbirine eşit olduğu ve kış mevsiminin bitip bahar mevsiminin başladığı 21 Mart, gerek hayvancılıkla ve gerekse çiftçilikle uğraşan topluluklar için hayatın dönüm noktası olan önemli bir gün olmasıdır.

Dahası aynı gün, bozkır hayatı yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar için iklim ve coğrafya özelliklerine dayalı olarak kışın zorlu olduğu yörelerde ağıllarda, dam altında beslenen küçük ve büyükbaş hayvanların dışarıya salınma zamanını belirlerken, kış mevsiminin daha mutedil olduğu yörelerde yaşayıp yaylak ve kışlak sistemine göre kışın geçirildiği kışlaktan baharın ve yazın geçirileceği yaylaka, yaylalara göçün başlangıcını belirlemektedir. Dahası, göreceli olarak kışın daha da mutedil olduğu yerlerde döl dökme yahut yavrulama döneminin başlangıcını işaretlemektedir.

Bunların yanı sıra, toprağa yerleşik olarak yaşayan ve ziraatle uğraşan topluluklarda ise yine iklim ve coğrafyaya bağlı olmakla birlikte Kuzey yarım kürede bir yandan toprağın tav tutup ekime, dikime elverişli hâle gelmesi, ağaçların meyveye durduğu ve öte yandan da güzün ekilen ekinlerin karların kalkmağa başlamasıyla hâllerinin ve dolayısıyla toplumun yiyecek açısından muhtemel akibetlerinin görülüp anlaşılır olduğu dönemin de başlangıcıdır.

Hayat tarzının veya hayatın idamesindeki bu yapısal, işlevsel ve yeniden dirilişin sembolleşen başlangıcı olan 21 Mart tarihi, pek çok takvimde ve kültürde yılbaşı olarak kabul edilerek, bayram günü olarak kutlanacak kadar önemlidir. Bir başka ifadeyle tekrar edecek olursak, 21 Mart günü, Güneş etrafında dönen bütün gezegenlerin yörüngelerinde başlangıç noktalarına geldikleri, gece ve gündüzün eşitlendiği, bütün kültürlerde soğuk, kötü ve meşakkatli olarak kabul edilen kışın bitip, sıcak, iyi ve müşfik kabul edilen yazın başlangıcı olan baharın başladığı, tabiatın uyandığı ve dolayısıyla üremenin ve üretmenin başlangıcı demektir.

Nevruz bu özellikleriyle hemen hemen kutlandığı bütün kültürlerde bahar ve bereket kavramlarını çağrıştırmaktadır. Bu iki kavrama ulaşmayı, insanoğlunun kozmogonik mitlerin,

insana, zamana ve evrene ilişkin bilinmeyenleri inanca ve kutsala dayalı açıklamaları sağlamıştır. Doğayı keşfe ve onu anlamaya çalışan insanlığın ilk keşfi, doğanın birbirini izleyen değişimlerini veya doğanın ritmini yahut zamanı ve onun akışını keşfetmek olmuştur. Yukarıda ifade edildiğinde söz konusu zaman değişiminin hayatla ne denli sıkı sıkıya ilişkili olduğunun anlaşılması sonucu bu değişimi etkileyebileceği veya etki ve kontrol altına alabileceği inancıyla topluluklar çeşitli eylemlere ve bir örnek üzerinde kalıplaşan davranışlara yahut ritüellere yöneldiler. Bihassa, neolitik sonrası tarım ve hayvancılığın toplulukların geçiminde hâkim rol oynar hâle gelmesi, yaşamın iklim şartlarına artan bağımlılığı, baharı ve baharın getirdiği bereketi kutlayan ve kutsayan bereket temalı ritüellerin (Kutlu 2000: 111) kaynağını oluşturmuştur.

Bu nedenle insan zihninin benzer fizikî, coğrafî, psikolojik ve sosyo-kültürel şartlar altında benzer düşünceler üretebileceği görüşüne dayanan kuramlardan (Çobanoğlu 1999) hareketle 21 Mart'ın birden çok kültürde aynı veya farklı zamanlarda önem kazanıp Türk ve komşu kültürlerde bayramlaşmasını çok kaynaklı (Polygenesis) bir yaklaşımla ele alıp, karşılaştırmalı olarak yapısal ve işlevsel açılardan tahlili mümkündür.

Ancak, halkbilimi mahsüllerinin belli bir tarih ve coğrafyada ve dolayısıyla belirgin bir millî kültür içinde tek kaynaklı (monygenesis) olarak ortaya çıkışını ve gerek bir kültür içinde ve gerekse kültürler arasında yayılışını araştırmaya yönelik olarak formüle edilmiş olan Tarihî- Coğrafî Fin Metoduna göre yapılan araştırmalar dikkate alındığında (Çay 1988) Nevruz'un, Türklüğün yeniden dirilişinin veya yaygın adıyla Türk Ergenekon Bayramı olduğu şeklindeki kabul ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımla ele aldığımızda, 21 Mart tarihi Türk kültüründe yukarıda kısaca işaret ettiğimiz coğrafya ve iklimden kaynaklanan yapısal ve işlevsel nedenlerin yanısıra, Türk mitolojisine yansıyan tarihî nedenlerle de kutsanmış olduğu görülen bir gündür. Türk mitolojisinde Ergenekon Destanı

adıyla bilinen ve kaybedilen bir savaş sonrası var olma mücadelesi ve Köktürklerin sığındıkları derin bir vadide 400 yıl boyunca çoğalıp büyüyerek sığamaz olunca ve vadiden dışarı çıkarak kaybedilen vatan topraklarını ve atalarının 400 yıllık ahlarını almak istediklerinde bir pir demircinin önerisiyle Demir Dağı erittikleri ve taşra çıkıp, tekrar atayurtlarını ve istiklâllerini elde ettikleri gündür. 17. yüzyılda yaşayan, Şecere-i Terakkime adlı eserin sahibi Özbek Türklerinin hanı, Ebul Gazi Bahadır Han bunu Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi. Yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. 0 günü, o ayı, o saati belleyip dışarı çıktılar. (Çay 1988: 27) şeklinde tespit etmektedir.

Bugün Nevruz adıyla kutladığımız Türk Ergenekon Bayramı'nın muhtemelen İslâm öncesi kutlamaları hakkında ise Ebül Gazi Bahadır Han'ın verdiği bilgi 0 günden beri yeni yılın başladığı gece Köktürk'lerde âdettir. 0 günü bayram sayarlar. Bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kıskaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Ondan sonra Beyler de öyle yapar. Bugünü mukaddes bilirler, böylece Tanrı'ya şükretmiş olurlar. (Çay 1988: 27) şeklindedir.

İslâmiyetin kabulüyle birlikte 21 Mart'ın yukarıda sıraladığımız coğrafî ve tarihî nedenlerin yanı sıra geniş Türk halk kitlelerince inanılan dinî ve menkabevî nedenlerle de kutsal olarak kabul edilip bayram olarak kutlandığını görüyoruz. Nevruz'a İslâmî bir hüviyet kazandıran bu rivayetlere göre 21 Mart tarihi, Allah'ın yeryüzünü gece ve gündüzün eşit olduğunda yarattığı gün, Hz. Adem'in çamurunun yoğrulduğu gün, Cennetten sürgün edilen ve yaptıklarına pişman olan Adem ve Havva'nın Tanrı tarafından affedilip buluşturuldukları gün, Hz. Nuh'un gemisinin Ağrı Dağı'na konup Hz. Nuh'un karaya ayak bastığı gün, Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından atıldığı kuyudan bezirgânlarca kurtarıldığı gün, Hz. Musa'nın Kızıldenizi yardığı gün ve Hz. Ali'nin doğum günüdür. (Çay 1988: 21-22). Nevruz bu nedenlerle de kutsanmış ve bayram olarak daha da geniş çevrelerce kutlanılagelmiştir. Ancak kanaatimizce Nevruz'un Türk dünyasındaki kutlanılış nedenleri içinde yer almaya başlayan en sonuncusu, binlerce

yıldan beri birbirinden ayrı olan Özbek, Tatar, Kazak, Azeri, Türkmen ve diğer kardeşlerin birleşme ve yeniden buluşma günü oluşudur. Bu olayın ehemniyetini Dursun Yıldırım'ın (1988: 67) ifadesiyle söyleyecek olursak ...tarih, Türklerin önüne, son bir kez daha, Köktürk çağı fırsatı koymuştur. Eğer bilimden, kaliteden ve üretimden taviz vermeden yaşamaya ve yaşatmaya devam edersek, Bilge Kağanlayın Törüyü tutubirmemize engel ne? Muasır medeniyet seviyesine erişip, geçivermemize engel ne?

Türk dünyasının esaret altında geçen karanlık ve zulüm dolu gecesinde sökmüş bulunan kutlu şafağında sözlerimin başından beri sıraladığım yapısal, işlevsel ve tarihî nedenlerin hiçbirisi dahi olmasaydı; ulu önderin Ne mutlu deyip övdüğü biz Türkler, atalarımızın binlerce yıl önce Demir Dağı eriterek esaretten kurtulup, hürriyetlerine kavuşmalarının şerefine bayram olarak kabul edip kutladıkları 21 Mart Nevruz Bayramı gibi bir günü, yüz milyonlara varan Türk kardeşimizin Demirperdeyi parçalayarak hürriyetlerine ve kardeşin kardeşe kavuşma gününün bayramı olarak kutlamalıydık, kutlayacaktık, kutluyoruz.

Türk Ergenekon Bayramı olması ve Demirdağı eritip Ergenekon'dan çıkan Türklerin kutladığı Hürriyet Günü oluşu, Demirperde'nin parçalanmasıyla Adriyatik'ten Çin Denizine dek esaret altında yaşayan dünya Türkleri için ikinci bir Ergenekon anlamı taşımaktadır. Bu ulusal boyutuyla Nevruz, TÜRK HÜRRİYET ve KARDEŞLİK BAYRAMıdır. Bu anlamı sembolize eden simge olarak binlerce yıllık devlet idarecilerinin örste demir dövme geleneği, mitolojik dönemden günümüze kültürel sürekliliğimizi göstermenin gereği olarak devam ettirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

Yukarıda bir kısmını sıraladığımız, bu bir güne yüklenen onlarca anlam bizi şaşırtmamalı acaba hangisi doğru yanlışlığına düşürmemelidir. Çünkü gelenek ve halk kültürünün doğası gereği hepsi doğrudur. En kestirme yoldan ifade etmek gerekirse, halkbilimi, halk kültürü veya folklor adıyla bilinen kültür unsurlarının bir folklorcunun veciz ifadesiyle, bazen binlerce yıllık şişelerde sunulan binlerce yıllık içki iken, bazen de binlerce yıllık içkinin yeni şişelerde veya

binlerce yıllık eski şişelerde sunulan yeni içki olduğu unutulmamalıdır.

Dahası, bu anlam çokluğu veya Nevruz'da meydana gelen anlam birikmesi yahut katmanlaşması kanaatimizce onun geniş toplum katmanlarınca benimsenip özümsemesinde ve binlerce yıllık bir süreçte süreklilik kazanmasında en önemli rolü oynamış son derece mühim bir özelliğidir.

Bayram bir milletin, taşıdığı değerler manzumesi ve anlamı üzerinde ittifak ettiği bir gün olmak durumundadır. Tıpkı, Kazak Türklerinin Nevruz için kullandığı Ulıstın uluğ küni yani ulusun ulu/büyük günü ifadesinde olduğu gibi... Buna göre ister ayinî/dinî bir ritüele dayansın isterse dindışı/seküler bir ritüele dayansın takvime bağlı bir kültür veya folklor hadisesi olarak ulusal bir bayram, bir toplumu derleyip toparlayıcı olmak durumundadır.

Bayramların bu özelliklerini gözeterек Nevruz Bayramı kutlamalarına işlevsel ve yapısal özelliklerini bozmadan pragmatik yaklaşmak zorundayız. Bu nedenle, Türk kültüründe yer alan ve bir kısmını yukarıda sıraladığımız anlam ve işlevlerinin yanısıra Nevruz'a tarih boyunca yapıldığı gibi yeni anlamlar ve işlevler kazandırılmalıdır. Bu yeni anlamlar ve işlevler neler olabilir sorusundan hareketle şunlar söylenebilir. Nevruz'un bu yapısal ve işlevsel özelliğinden istifade ederek günümüzde resmî törenlerle yenilenen kutlamaların daha geniş toplum katmanlarınca benimsenmesi için yeni anlamlar teklif edilebilir. Yani bin yıllık şişede yeni içki olarak verilecek yeni toplumsal mesajlar şunlar olabilir: Nevruz Türk kültüründe küslerin barıştığı bir gün olarak bilinir ve kutlanır. Bundan hareketle içte ve dışta ırkçılıktan çok çeken bir millet olarak biz Türklerin, dünya insanlığına İRKÇILIKLA MÜCADELE GÜNÜ olarak Nevruz'u önermemiz ve kutlamamız mümkündür. İrkçı hoyratlıkları hortlatan, Yeni Dünya Düzeni dayatmasına, yaradılanı yaratandan ötürü kutsayan, yetmiş iki milleti bir sayan bir kültürün çocukları olarak verebileceğimiz en güzel cevaplardan birisinin bu olduğunu düşünüyorum.

Aynı şekilde binlerce yıldan beri bütün kültürlerde CİNSİYET

AYIRIMCILIGI sürüp gitmektedir. İnsanın tercih hakkı bulunmadığı kişilik ve kimlik unsurlarının başında gelen kadın veya erkek olmaya dayanarak KADINLARIN AŞAĞILANMASI VE İKİNCİ DERECEDE BİR YARATIK MUAMELESİ GÖRMESİNE SON VERİLEREK, tıpkı gece ve gündüzün eşitlendiği gibi kadın ve erkek olmanın insan olmakta eşitlendiği bir bilincinin yeşertileceği, cinsiyet farkının tahakküm hakkını getirmediği bir dünya, insanın önce insan sonra da insan olarak kabullenildiği bir dünya için Nevruz'u aynı zamanda CİNSİYET AYIRIMCILIĞI İLE MÜCADELE GÜNÜ olarak da kutlamamız ve evrensel olarak kutlanılmasını önermemiz mümkündür.

Erozyon nedeniyle her yıl Kıbrıs Adası büyüklüğünde toprağı denize giden, kaybolan ve böyle giderse çok yakın bir gelecekte çölleşecek olan yurdumuzu düşünerek, Anadolu Türkleri olarak Nevruz'a yüklememiz gereken bir yeni anlam ve işlev de, AĞAÇ DİKME ve EROZYONLA MÜCADELE İÇİN AYAĞA KALKMA GÜNÜ olmalıdır.

Çok uzun bir müddetten beri toplumumuzun bünyesini kemiren avam/havas veya aydın/halk ayrımı günümüzde akademi veya üniversitelerin şahsında yaşanıyor gibidir. 21 Mart Nevruz Bayramına yüklenebilecek anlamlardan birisi de akademi ve halk buluşma yahut akademinin kapılarının toplumun bütün kesimlerine açıldığı gün olarak kutlanabilir. Bir başka ifadeyle bu günü bütün ÜNİVERSİTELERİN HALKLA KUCAKLAŞMA veya HALK KÜLTÜRÜYLE BÜTÜNLEŞME GÜNÜ olarak kutlamak son derece anlamlı olacaktır. Böylece hem söz konusu ayrıma bir son vermek hem de Nevruz Bayramlarını toplumumuzun bütün kesimleri bir arada ve ona yön verecek lokomotif görevini üstlenmiş kurumlar olarak akademilerde bir kucaklaşma ve birleşme günü tesis edilebilir. Aksi halde ayrı ayrı kurumların yer yer Nevruz salmasını çağrıştıran uygulamalarla, günümüzde gelenek çevresi tekrar genişleme eğilimine giren bu gün, bir müddet sonra coşkusunu yitirebilir veya yakın geçmişte olduğu gibi bazı art niyetli entrikacıların zavallı ve zevâlli emellerine alet olabilir.

Sonuç olarak, başta Türk Hürriyet ve Kardeşlik Bayramı olmak üzere, geleneksel anlamlarının yanısıra bu dört yeni anlamıyla

Nevruz Bayramı, uzunca bir zamandır darmadağın bir hâlde olan Türk aydınlarını etrafında toplayabilir. Yeni bir toplumsal mutabakatın meydana gelmesinde ve oluşumu her geçen gün hızlanan yeni ve Cumhuriyetimize has, mitolojik dönemimizden günümüzü ve yarınlarımızı kucaklayacak mahiyetteki kültürel terkebimizin şekillenmesinde katolizör rolü oynayabilir. Nevruz'unuz kutlu, ömrünüz bereketli olsun!

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU,
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

KAYNAKÇA

- ◆⇒ Baytanrev, B.A.1995.(çev.Y. Pekcan). Nevruz: Yenigün, Kaynak ve Âdetler. Tarih ve Coğrafya Açısından Nevruz. (çev. Y.Pekcan ve S. Öztürk), Ankara: Tüm Basın yayımları, s. 3-13.
- ◆⇒ Çay, Abdulhalûk.1988. Türk Ergenekon Bayramı Nevruz. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayımları.
- ◆⇒ Eker, Süer ve A. Abatoğlu. 1993. (çev.). Ulusun Ulu Günü: Nevruz Ankara: L Ajans.
- ◆⇒ Kutlu, Muhtar.2000. Anadolu'da Nevruz Kutlamalarının Ritüel Niteliği. Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s.109-114.
- ◆⇒ Rahman, Abdulkerim. 1995. Tarihten Günümüze Doğu Türkistan'da Nevruz Kutlamaları. Nevruz. (ed.S. K.Tural) Ankara: AKM yayımları, s. 221 -227.
- ◆⇒ Süleymanov, Ahmet. 1995. Başkurt Halkının Milli Bayramlar Sisteminde Nevruz. Nevruz. (ed.S. K.Tural) Ankara: AKM Yay., s. 181-188.
- ◆⇒ Stoeltje, J. Beverly.1986. Festival in America. Handbook of American Folklore (ed. R.M. Dorson), Bloomington: Indiana University Press, s. 239-246.
- Şahislâm, İsmail. 1995. Uygurlarda Nevruz Kutlamaları. Nevruz. (ed.S. K.Tural), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. s. 245-250.
- ◆⇒ Şamanov, İbrahim. 1995. Kafkasyalı Karaçay-Malkar Türklerinin Halk Takviminde Yeni Yıl Nevruz Nevruz. (ed.S. K.Tural), Ankara: AKM Yay., s. 193-197.

◆⇒ Yıldırım, Dursun.1996.Kültürel Açından Türk Dünyasının Durumu ve Geleceği Folkloristik: Prof.Dr. Umay Günay Armağanı. (ed. Ö. Çobanoğlu ve M. Özaslan), Ankara: Feryal Matbaacılık, s. 67-74.

Alıntı Kaynağı: <http://www.azerikervani.com> Edebi makalalar